

تحلیل کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۵-۱۳۵۷ش)

نوع مقاله: پژوهشی

حسن شمس‌آبادی^۱/حمید بصیرت منش^۲/سید محمود سادات بیدگلی^۳

چکیده

سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در اسفندماه ۱۳۴۵ تاسیس شد. این سازمان توانست با گرد آوردن بهترین نویسندگان، مترجمان، مصوران ادبیات کودک را به لحاظ کمی و کیفی تا حد زیادی غنا بخشد. سؤال اصلی پژوهش این است که کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان چه رویکردی را در انتشار کتاب‌های خود مدنظر داشت؟ پژوهش حاضر به روش تاریخی و مبتنی بر اسناد و گزارش‌های آرشیوی و با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی درصدد تبیین این مسئله است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان طی سیزده سال فعالیت ۱۴۶ عنوان کتاب منتشر کرد. کتاب‌های کانون به لحاظ موضوعی حوزه وسیعی چون باستان‌گرایی، میهن‌پرستی، حمایت از نهاد سلطنت و طرفداری از حکومت پهلوی، آشنایی با دیگر سرزمین‌ها اعم از اروپا، آفریقا و آسیا و مطالب علمی را دربرمی‌گرفت. قالب بیشتر کتاب‌ها قصه، داستان، رمان و البته برخی هم علمی، غیر داستانی و مستندنگاری است.

واژگان کلیدی: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، کتابخانه کودک، کتاب کودک، سیاست‌گذاری فرهنگی، ایدئولوژی.

An Analysis of the Books Published by the Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults (1966-1979)

Hasan Shamsabadi⁴/Hamid Basirat Manesh⁵/Seyed Mahmoud Sadat Bidgoli⁶

Abstract

The Publishing Organization of the Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults was established in March 1967. To a large extent, the Institute managed to improve children's literature, quantitatively and qualitatively, by bringing the best writers, translators and illustrators together. The main question here is to determine the approach taken by the Institute for the publication of its books. Based on the historical method and using a descriptive-analytical approach, this article aims to explain this matter through archival documents and reports. The findings of this study show that the Institute published 146 books during its thirteen years of activity. The books covered a wide range of topics, such as archaicism, patriotism, monarchism, pro-Pahlavi tendencies, introductory knowledge of other lands, including Europe, Africa, and Asia, and scientific subjects. Most of the books were published as fiction, short story, novel and scientific, non-fiction, and documentary.

Keywords: The Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults, Children's Library, Children's Books, Cultural Policy, Ideology.

۱. دکتری تاریخ انقلاب اسلامی (نویسنده مسئول). این مقاله برگرفته از رساله دکتری آقای حسن شمس‌آبادی در پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی با عنوان «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و مساله سیاست‌گذاری فرهنگی (۱۳۴۴-۱۳۵۷)» می‌باشد.

۲. استادیار گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. *تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۱۰/۱۰ *تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۱۱/۲۹

۳. استادیار گروه تاریخ انقلاب اسلامی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

4. PhD in History of the Islamic Revolution, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, I. R. Iran (Corresponding Author). hasanshamsabady@yahoo.com

5. Assistant Professor, Department of History, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, I. R. Iran. basirat1341@yahoo.com

6. Assistant Professor, Department of History, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, I. R. Iran. sadat@ri-khomeini.ac.ir

مقدمه

سیاست‌گذاری فرهنگی به استراتژی و تاکتیک‌هایی اطلاق می‌شود که هدفش قانونمند کردن و مدیریت تولید و توزیع محصولات فرهنگی است.^۱ این حوزه وجوه مختلف و حیطة وسیعی را دربرمی‌گیرد^۲ و بر آرمان‌ها و ارزش‌هایی متکی است.^۳ حکومت‌ها در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی از سه الگوی برنامه‌ریزی محض، دخالت‌موردی و پرهیز از دخالت پیروی می‌کنند، هرچند برخی هم تنها به ایجاد انگیزه و مشوق‌های لازم برای فعالیت گروه‌های مختلف در حوزه فرهنگ اکتفا می‌کنند.^۴ در دوره پهلوی دوم سیاست‌گذاری فرهنگی و آموزشی از ابتدای دهه چهل بیشتر مورد توجه قرار گرفت. در این برهه با تمرکز بر انقلاب آموزشی سعی شد سطح سواد کودکان و نوجوانان افزایش یابد و از طریق سیاست‌های آموزش رسمی، منویات و دغدغه‌های حکومت در کتاب‌های تحصیلی گنجانده شود. همپا با نظام آموزش رسمی که در نهاد آموزش و پرورش و مدارس متمرکز شده بود، نهادهایی غیررسمی هم برای کمک و همیاری به امر آموزش و تربیت کودکان تأسیس شد. از جمله این نهادها کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بود که در آذرماه سال ۱۳۴۴ بنیان نهاده شد. کانون ابتدا کارش را با تأسیس یک کتابخانه کودک در مناطق جنوبی تهران آغاز کرد، اما با حمایت‌های مادی و معنوی هیئت امناء، که همگی جزء مقامات عالی‌رتبه حکومتی بودند، و همچنین فرح پهلوی توانست در اندک زمانی فعالیت‌های خود را گسترش دهد.

حوزه نشر کتاب و ادبیات کودک که تا آن زمان چندان در کشور مورد توجه نبود، با راه‌اندازی سازمان انتشارات کانون بسیار رونق یافت. کتاب‌ها بهترین وسیله برای انتقال مفاهیم به کودکان بودند و مؤسسه کانون از این طریق می‌توانستند به‌طور غیر مستقیم با کودکان و نوجوانان یا همان نسل جدید در ارتباط باشند. حال این پژوهش به دنبال آن است تا با تکیه بر اسناد آرشیوی و دیگر منابع معتبر این مسئله را بررسی کند که کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، به‌عنوان یکی از نهادهای فرهنگی زیرمجموعه دفتر فرح پهلوی، چه رویکردی در تدوین و انتشار کتاب‌ها پیش گرفت و آیا توانست انتظارات و دغدغه‌های حکومت را برآورده کند یا خیر؟ برای رسیدن به پاسخی روشن، محتوای کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بررسی و تحلیل و تبیین خواهد شد تا مشخص گردد کانون چه رویکردهایی در انتشار این کتاب‌ها داشت و بیشتر از چه مفاهیمی برای رسیدن به اهدافش استفاده می‌کرد و در چه قالب و شکلی آنها را ارائه می‌نمود.

۱. رسول حسین لی، *مبانی و اصول سیاست فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران* (تهران: نشر آن، ۱۳۷۹)، ص ۲.

۲. کریس بارکر، *مطالعات فرهنگی، نظریه و عملکرد*، ترجمه نفیسه حمیدی و مهدی فرجی (تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۷)، ص ۷۸۸.

۳. علی‌اکبر فرهنگی، «نظری به فرهنگ»، *نامه فرهنگ*، ش ۳۰ (۱۳۸۱)، ص ۸۳-۹۷.

۴. پرویز اجلائی، *سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران*، ج ۱ (تهران: نشر آن، ۱۳۷۹)، ص ۵۱.

درباره کتابخانه‌های کودکان و کتاب‌های کانون تاکنون پژوهش‌هایی، از جمله چند پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد و در رشته‌ها و دانشگاه‌های مختلف، انجام شده است. بتول احمدی در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»^۱ به پراکندگی کتابخانه‌های کانون در شهرهای مختلف و چگونگی ساختار و عملکرد آنها پرداخته است. منصور کدیور نیز در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در دو مرحله پیش و پس از انقلاب اسلامی»^۲ محتوای سیاسی و اجتماعی آثار مکتوب کانون را بررسی کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد آثار شاخص کانون بیشتر بازتاب دغدغه‌های اعتراضی و سیاسی روشنفکران و هنرمندان بوده است و نویسندگان و هنرمندان کانون عموماً رویکردی سیاسی و ضد حکومتی داشته‌اند. وحید طوفانی اصل در پایان‌نامه خود با عنوان «مقایسه کمی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در دوره‌های ۱۳۴۵-۱۳۵۷ و ۱۳۵۸-۱۳۶۷»^۳ به مقایسه کمی مجموعه کتاب‌های منتشرشده کانون در این دو مقطع پرداخته است. در این اثر به موضوع، تیراژ، تعداد کتاب‌های تجدیدچاپ‌شده، گروه‌های سنی، پدیدآورندگان، مصوران و زبان هر کتاب اشاره شده است. اثر فاقد رویکرد تحلیلی است و همین نکته اشکال عمده آن و تفاوت اصلی‌اش با پژوهش حاضر است. مریم محمدی نیز در پایان‌نامه‌اش با عنوان «بررسی نقش حیوانات در داستان‌های فارسی کودکان منتشره کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۵-۱۳۷۸)»^۴ با بررسی نقش هر یک از حیوانات در کتاب‌های داستانی کانون، نتیجه می‌گیرد که موضوع تعاون و همکاری و نفی دروغ‌گویی با ۱۸/۶، مهربانی با ۱۵/۵ و پس از آن وحدت و همدلی با ۱۲/۴ درصد به ترتیب دارای بیشترین فراوانی هستند. همچنین نویسندگان با استفاده از زبان استعاره و در قالب داستان حیوانات سعی داشتند مفاهیم مورد نظر خود را به کودکان و نوجوانان منتقل سازند.

محمود طاهر احمدی در مقاله‌ای با عنوان «از شورای کتاب کودک تا کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۱-۱۳۵۷)»^۵ به بسترها و زمینه‌های شکل‌گیری کانون، اساس‌نامه و هیئت مؤسس و

۱. بتول احمدی، «بررسی کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه کتابداری دانشگاه تهران، ۱۳۵۱.

۲. منصور کدیور، «تحلیل محتوای کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در دو مرحله پیش و پس از انقلاب اسلامی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مجتمع دانشگاهی هنر، ۱۳۶۱-۱۳۶۲).

۳. وحید طوفانی اصل، «مقایسه کمی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در دوره‌های ۱۳۴۵-۱۳۵۷ و ۱۳۵۸-۱۳۶۷» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، اردیبهشت ۱۳۶۹).

۴. مریم محمدی، «بررسی نقش حیوانات در داستان‌های فارسی کودکان منتشره کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۵-۱۳۷۸)»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی (واحد شمال)، تابستان ۱۳۷۹).

۵. محمود طاهر احمدی، «از شورای کتاب کودک تا کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۱-۱۳۵۷)»، گنجینه اسناد، ش ۵۱ و ۵۲ (پاییز و زمستان ۱۳۸۲).

نویسندگان آن پرداخته است. در این پژوهش تعداد کتاب‌های منتشرشده در طی سیزده سال ۱۴۶ عنوان ذکر شده، هرچند در تفکیک عناوین بین سال‌ها دارای اشکالاتی است. این مقاله کاملاً توصیفی است و به تحلیل محتوای کتاب‌ها اصلاً نپرداخته است. وجه تمایز پژوهش حاضر این است که در پی فهم این مسئله است که کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، به‌عنوان یکی از نهادهای فرهنگی پهلوی دوم، چگونه توانست انتظارات حکومت را در حوزه آموزش و تربیت کودکان و نوجوانان برآورده سازد و در این باب چه رویکردی اتخاذ کرد. بدین منظور اغلب کتاب‌های کانون مطالعه و نتایج با استفاده از آمار کمی در قالب جدول، نمودار و... بیان می‌گردد.

سبقه سیاستگذاری فرهنگی-آموزشی در دوره معاصر

قدمت سیاست‌گذاری در حوزه‌های فرهنگی و آموزشی در ایران به دوران معاصر بازمی‌گردد. اولین شورای سیاست‌گذاری فرهنگی در سال ۱۳۰۰، بعد از تصویب مجلس شورای ملی، با عنوان «شورای عالی معارف» تأسیس شد. هدف اصلی از تأسیس این نهاد سیاست‌گذاری دولتی در امور آموزشی و فرهنگی بود.^۱ هرچند قدمت سیاست‌گذاری فرهنگی به زمان میرزا علی‌خان امین‌الدوله، وزیر اعظم اصلاح‌طلب دوره مظفردالدین شاه، می‌رسد. از جمله وظایفی که برای این شورا در نظر گرفته شده بود، گسترش مدارس دولتی و فراهم ساختن تعلیم اجباری برای تحصیل همه کودکان بود. در این دوره توجه نخبگان و کارگزاران حکومتی معطوف به سه بخش آموزش، کتاب و مطبوعات بود. علت توجه به آموزش تأمین نیروی انسانی و متخصص و تسریع در روند نوسازی جامعه بود، زیرا مردم بی‌سواد که از نعمت خواندن و نوشتن محروم هستند نه تنها نمی‌توانند در روند نوسازی جامعه نقش مثبتی ایفا کنند، بلکه مانع اقدامات اصلاحی هم خواهند شد.^۲

در دوره پهلوی اول همراه با مراکز آموزش رسمی، مراکز و نهادهای غیررسمی هم در حوزه فرهنگی و آموزشی تأسیس شدند. سازمان پرورش افکار از جمله این نهادها بود. این سازمان گسترده‌ترین مرکز تصمیم‌گیری فرهنگی در سطح کشور بود که کمیسیون‌های مختلفی داشت. مثلاً کمیسیون کتاب‌های کلاسیک مأموریت داشت در کتاب‌های درسی دوره دبستان و دبیرستان اطلاعات سودمندی گرد آورد و افکار میهن‌پرستی و شاه‌دوستی را در محتوای کتاب‌ها به بهترین وجه ممکن بگنجاند.^۳ در بند هفتم از اساس‌نامه مقرر شده بود وزارت معارف در مرکز و همچنین شهرستان‌ها آموزشگاه‌هایی برای آموزگاران

۱. مجموعه مصوبات مجلس شورای ملی در چهار دوره تقنینیه (بی‌جا: مطبوعه مجلس، بی‌تا)، ص ۵۶۹.

۲. محمدعلی اکبری، دولت و فرهنگ در ایران ۱۳۰۴-۱۳۵۷، ج ۱ (تهران: روزنامه ایران، ۱۳۸۲)، ص ۱۹.

۳. فرهنگ‌سنجی در دوره رضاشاه (اسناد منتشرشده سازمان پرورش افکار ۱۳۱۷-۱۳۳۰)، به کوشش محمود دلفانی (تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۵)، ص ۳ و ۴.

و دبیران تشکیل دهد. از جمله برنامه‌های آموزشی این آموزشگاه‌ها شرح خدمات ایران زمین به عالم تمدن، توصیف اوضاع ایران مقارن با سوم اسفندماه ۱۳۹۹ش، بیان پیشرفت‌های ایران در دوره پهلوی، تبلیغ ملیت و وحدت ملی و معرفی بزرگ‌ترین آثار ملی ایران و... بود.^۱ همچنین سازمان پرورش افکار با هدف گسترش طرز فکر و سلوک غربی در تمام گروه‌های اجتماعی عمل می‌کرد.^۲

چون دانش‌آموزان مدارس یا همان کودکان و نوجوانان از مهم‌ترین گروه‌های مخاطب در برنامه‌های فرهنگی بودند، در دوران پهلوی دوم در اولین گام فرهنگ از آموزش جدا شد. در آذرماه سال ۱۳۴۳ لایحه تفکیک وزارت فرهنگ و هنر از وزارت آموزش و پرورش به مجلس شورای ملی ارائه و تصویب شد.^۳ به این ترتیب، این دو وزارتخانه از یکدیگر جدا و اهداف و وظایف هر وزارتخانه به‌طور جداگانه تدوین گردید.^۴

در مجموع ارزش‌های بنیادی‌ای که در دوره پهلوی اول و دوم بر آنها تأکید می‌شد عبارت بودند از ایران‌گرایی و شاه‌پرستی، گسترش الگوهای فرهنگی و هنری غرب، باستان‌گرایی، اجتماعی شدن زنان مطابق الگوهای غربی و معرفی شدن فرهنگ.^۵ در دوره پهلوی دوم هم حرکت کلی سیاست‌گذاران فرهنگی به سمت و سوی این ارزش‌ها بود^۶ تا به نظام آرمانی و ایدئولوژی مورد نظر خود دست یابند. از سال ۱۳۴۱ش به‌منظور نهادینه ساختن این ارزش‌ها در نسل جدید، نظام آموزش و پرورش و سیاست فرهنگی حاکم بر آن به تدریج تغییرات گسترده‌ای کرد.^۷ حکومت «مدرسه را به‌عنوان ماشین و دستگاه ایدئولوژی برای بازتولید هویت‌های ملی متناسب و وفادار به آرمان پادشاهی و سلطنت در نظر گرفت»^۸ و در نتیجه اندیشه‌های ناسیونالیسم ایرانی، شاه‌پرستی و باستان‌گرایی در کتاب‌های دوره دبستان آموزش داده می‌شد.^۹ احسان نراقی از صاحب‌نظران فرهنگی این دوره اعتقاد داشت که آموزش مباحث ملی و میهنی در مدارس بسیار اهمیت دارد و دانش‌آموزان می‌بایست از ارتباط ملیت با نظمی که از لحاظ سیاسی نظام شاهنشاهی نامیده می‌شود اطلاع داشته باشند،^{۱۰} نکته‌ای که بارها در پیام محمدرضا شاه به

۱. همان، ص ۴ و ۵.

۲. اکبری، ص ۲۲۸.

۳. مجموعه قوانین بیست و یکمین دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، ج ۲ (تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی، بی‌تا)، ص ۱۰۵۶.

۴. اکبری، ص ۹۴.

۵. همان، ص ۲۳۴ و ۲۳۵.

۶. همان، ص ۲۵۴.

۷. نعمت‌الله فاضلی، تاریخ فرهنگی ایران مدرن (تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۳)، ص ۳۲۷.

۸. نعمت‌الله فاضلی، مردم‌نگاری آموزشی، چند مطالعه مردم‌نگارانه در زمینه آموزش و پرورش امروز ایران (تهران: نشر علم، ۱۳۹۰)، ص ۴۷.

۹. محمدعلی اکبری و رضا بیگلرلو، «پهلویسم: ایدئولوژی رسمی دولت محمدرضا پهلوی در دهه‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۰ش»، گنجینه اسناد، س ۲۰، ش ۸۴

(۱۳۹۰)، ص ۱۰.

۱۰. سومین کنگره انجمن‌های خانه و مدرسه (دهم تا دوازدهم اسفند ۲۵۳۵) (تهران: انجمن ملی اولیا و مربیان ایران، مرکز آسیایی فدراسیون بین‌المللی

اولیا و مربیان، بی‌تا)، ص ۷۲.

مناسبت آغاز سال تحصیلی بر آن تأکید شده بود.^۱ رسول نفیسی، از نویسندگان کتب درسی در این دوره، معتقد است که ۹ درصد از مضامین کتب درسی در این برهه آشکارا به مضامین میهن پرستانه اختصاص داشته است.^۲ ضمن اینکه در کتب درسی مربوط به علوم انسانی و ادبیات ۳۹ درصد از محتوای آنها مربوط به سنت‌های قبل از اسلام و ۱۸ درصد مربوط به تمجید از شاه بود.^۳ برای گسترش الگوبرداری از فرهنگ غرب، نقش و جایگاه طبقات سنتی در جامعه تضعیف و ایجاد مدارس مختلط و حضور دختران بدون حجاب تشویق می‌شد.^۴ در سال ۱۳۵۲ در بخشنامه‌ای دستور ممنوعیت پوشیدن چادر برای دختران دبیرستانی صادر گردید، هرچند این رویه بسیار محافظه کارانه و از طریق بخشنامه‌های درون سازمانی صورت گرفت.^۵ در دوران وزارت فرخ‌رو پارسا درس زبان عربی از دروس دبیرستانی حذف شد.^۶ در دوره پهلوی دوم نیز همپای نهاد رسمی آموزش در کشور، نهادهای غیررسمی هم در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی برای کودکان و نوجوانان فعالیت می‌کردند. وجه تمایز نهادهای رسمی و غیررسمی در این بود که نهادهای غیررسمی دارای تشکیلات مدون آموزشی از جمله مدارس، کلاس‌های درس و کتاب‌های آموزشی و معلم نبودند، و با هدف پر کردن اوقات فراغت کودکان و نوجوانان از فعالیت‌های فوق برنامه همچون مطالعه کتاب، اجرای تئاتر، نقاشی، موسیقی، انیمیشن و... استفاده می‌کردند. از جمله این نهادها می‌توان به سازمان پیشاهنگی، کاخ جوانان، سپاهیان دانش، کمیته بررسی مسائل جوانان^۷ و از همه مهم‌تر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان اشاره کرد. هدف اصلی همه این نهادهای فرهنگی این بود که هماهنگ با یکدیگر نسلی میهن پرست و معتقد به سلطنت تربیت کنند.^۸

تأسیس کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

در سال‌های آغازین دههٔ چهل شمسی روند اصلاحات اجتماعی شتاب گرفت. طرح انقلاب آموزشی و سیاست‌های کلی حکومت در حوزه آموزش و تربیت کودکان و نوجوانان که مبتنی بر اصول شش‌گانه انقلاب سفید بود و همچنین همگانی شدن تحصیل و رایگان شدن آن^۹ باعث افزایش تعداد کودکان باسواد شد. ضمن اینکه در نتیجهٔ فعالیت سپاه دانش کودکان مناطق دورافتاده هم از نعمت سواد

۱. سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، سند شماره ۴۵۵۱۵-۲۹۷.

۲. رسول نفیسی، «آموزش و فرهنگ سیاسی»، ترجمهٔ اصغر صارمی شهاب، ایران فردا، ش ۳۰ (۱۳۷۵)، ص ۵۳.

۳. همان.

۴. اطلاعات، ش ۱۲۷۱۵، ۱۳۴۷/۷/۲۳، ص ۱۶.

۵. اکبری و بیگدلو، ص ۱۷.

۶. محمد ترکمان، یادنامهٔ دکتر بی‌الله سبحانی: اسوهٔ اخلاق و سلوک اجتماعی (تهران: انتشارات قلم، ۱۳۹۳)، ص ۶۸۷.

۷. اطلاعات، ش ۱۲۱۶۴، ۱۳۴۵/۱۰/۱، ص ۲.

۸. اطلاعات، س ۴۵، ش ۱۳۳۰۳، ۱۳۴۹/۷/۱، ص ۱۶.

۹. لیلی ایمن و دیگران، گذری بر ادبیات کودکان (تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۵۷)، ص ۲۷.

برخوردار شدند.^۱ در این دوره به ادبیات کودک و نوجوان توجه و شورای کتاب کودک تأسیس شد.^۲ همچنین نهادهای مستقلی برای کودکان و نوجوانان در کشور ایجاد شد.^۳ در بُعد خارجی، سیاست‌های حوزه کودک با سازمان بین‌المللی یونیسف و «دفتر بین‌المللی کتاب برای کودکان و نوجوانان»^۴ گره خورد. مجموعه این عوامل بسترهای لازم را برای تأسیس کانون پرورش فکری فراهم کرد. در آذرماه ۱۳۴۴ کانون با هدف گسترش کتابخوانی در بین کودکان و پُر کردن اوقات فراغت آنها تشکیل شد.^۵ انتشار کتاب مناسب برای اطفال و نوجوانان،^۶ رشد خلاقیت کودکان و آموزش‌های هنری به آنها از دیگر اهداف کانون بود. به تدریج کانون در حوزه‌های مختلف فرهنگی از جمله تأسیس کتابخانه‌های کودک، نشر کتاب، و تهیه فیلم و تئاتر و موسیقی و نقاشی فعالیتش را گسترش داد.^۷

تأسیس کتابخانه‌های کودک

مهم‌ترین فعالیت کانون تأسیس کتابخانه‌های متعدّد کودک در تمام مناطق تهران و شهرستان‌ها بود. در مهر ۱۳۴۵ اولین کتابخانه کانون شروع به کار کرد که در سال اول فعالیت بالغ بر ۶۲۰۰ عضو و ۵۸۳۱۱ مراجعه‌کننده داشت. آمار کتابخانه‌های کانون در تهران تا اواخر سال ۱۳۴۶ به ده کتابخانه رسید که اغلب آنها در مناطق جنوب شهر بنا شدند. تا پایان سال ۱۳۴۸ این تعداد به سیزده عدد رسید.^۸ تعداد اعضای هر کتابخانه به میزان جمعیت و تعداد کودکان آن منطقه بستگی داشت. محدوده سنی اعضای کتابخانه‌ها هم بین ۵ تا ۱۵ سال بود.^۹ شمار اعضای کتابخانه‌های کانون سال به سال افزایش می‌یافت. در سال ۱۳۵۰، طبق یکی از گزارش‌های ساواک، تعداد کتابخانه‌های وابسته به کانون تنها در تهران ۲۰ کتابخانه و تعداد مراجعین به صورت ماهانه در حدود ۵۰ هزار نفر بوده است.^{۱۰} در همین سال کتابخانه‌های کانون در تهران ۷۰۳۸۸ عضو و ۵۵ کتابخانه ثابت کانون در شهرستان‌ها ۱۸۳۷۷۱ عضو داشتند.^{۱۱} تعداد

۱. عیسی صدیق، تاریخ فرهنگ ایران، ج ۲ (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۴)، ص ۴۸۳.

۲. توران میرهادی، «مراکز و مؤسسات ایرانی»، راهنمای کودک، ص ۱۴، ش ۵ و ۶ (۱۳۵۰)، ص ۴۰۸.

۳. اطلاعات، ش ۱۱۹۸۷، ۱۳۵۴/۳/۷، ص ۱۴؛ همان، ش ۱۱۹۸۴، ۱۳۴۵/۳/۳، ص ۱۰؛ همان، ش ۱۱۹۸۴، ۱۳۴۵/۳/۳، ص ۷؛ زنان دربار به روایت اسناد

ساواک (فرح پهلوی)، ج ۳، چ ۱ (تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۹۳)، ص ۴۹۶ و ۴۹۷.

4. International Board on Books for Young people

۵. کابینه حسنعلی منصور به روایت اسناد ساواک، ج ۳ (تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۴)، ص ۱۵۶؛ چنگیز پهلوان، «برنامهریزی فرهنگی در ایران»، فرهنگ و زندگی، ش ۱۵ (۱۳۵۳)، ص ۶۹.

۶. لوح فشرده مشروح مذاکرات مجلس ملی، دوره ۲، ج ۲۱۶، ۱۳۴۴/۹/۲، ص ۲۱۷.

۷. گزارش فعالیت سازمان‌های تحت ریاست علیاحضرت شهبانوی ایران در دهه انقلاب (بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا)، ص ۱۰۲-۱۰۸.

۸. آرشو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه سال ۲۵۲۸، ص ۱.

۹. لوح فشرده مشروح مذاکرات مجلس ملی، دوره ۲، ج ۲۰، ۱۳۴۶/۱۰/۵، ص ۲۰.

۱۰. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ش بازیابی ۸۴۷۶۵، ص ۲۶۳ و ۲۶۴.

۱۱. گزارش فعالیت سازمان‌های تحت ریاست علیاحضرت شهبانوی ایران در دهه انقلاب، ص ۱۰۲.

مراجعه‌ها هم در این سال حدود چهار میلیون نفر برآورد شده است.^۱ در سال ۱۳۵۲ بیش از ۴۴ درصد از کودکان و نوجوانان تهران در سنین شش تا شانزده سال از امکانات فرهنگی کانون بهره‌مند شدند.^۲ همراه با تأسیس کتابخانه‌ها در مراکز شهری، ایجاد کتابخانه‌های کودک در روستاها و مناطق عشایری نیز مورد توجه قرار گرفت. طبق یکی از گزارش‌های دولتی، در سال ۱۳۵۰ در ۱۰۷۱ روستا ۱۲۷۱۱۰ نفر از خدمات کتابخانه‌های روستایی استفاده می‌کردند.^۳ پس از گذشت ده سال از آغاز فعالیت کانون، ۹۷ کتابخانه ثابت و ۱۱ کتابخانه سیار در شهر و روستا فعالیت می‌کردند.^۴ در سال ۱۳۵۶ و آخرین سالی که گزارش سالانه فعالیت‌های کانون موجود است، از مجموع ۱۷۳ کتابخانه ثابت شهری، ۲۸ کتابخانه در تهران و ۱۷ واحد سیار در برخی از شهرهای کشور فعالیت داشتند که شش واحد آن در تهران فعال بود.^۵ در این سال ۲۶ کتابخانه سیار روستایی هم فعال بود و هر کتابخانه به ۵۰ تا ۶۰ روستای حوزه خود و در مجموع به ۱۸۱۵ روستا کتاب می‌رساندند.^۶ همچنین کانون در چارچوب همکاری با وزارت کشاورزی و امور روستاها به تأسیس ۵۵ کتابخانه همت گماشت. آمار عضویت جدید کتابخانه‌های شهری در سال ۱۳۵۶، ۱۳۹۱۱۳ نفر و کل اعضا ۴۷۵۳۲۶ نفر بود.^۷

سازمان انتشارات کانون

با افزایش شمار کتابخانه‌ها، آنچه بیش از پیش مورد نیاز بود، پُر کردن این کتابخانه‌ها با کتاب‌های مناسب و ویژه کودک و نوجوان بود. در سال ۱۳۴۱ نزدیک به ۶۰ عنوان کتاب کودک با تیراژ دو هزار نسخه در کشور منتشر می‌شد. این تعداد در سال ۱۳۴۲ به دو برابر رسید.^۸ هرچند این افزایش دو برابری با شمار خوانندگان کودک هنوز فاصله زیادی داشت. در اولین سمینار شورای کتاب کودک در سال ۱۳۴۲، با در نظر گرفتن حداقل یک کتاب برای یک خانواده که دارای سه کودک بود و جمعیت سه میلیونی نوآموزان و دانش‌آموزان، ظرفیت بازار کتاب‌های کودک و نوجوان حداقل یک میلیون کتاب اعلام شد.^۹ بنگاه ترجمه و نشر کتاب، انتشارات فرانکلین، پدیده و دادجو از جمله ناشران حوزه کتاب کودک بودند. البته این ناشران نحوه فعالیت و شیوه کارشان براساس سیاست‌ها با هم تفاوت‌هایی داشت.

۱. احمدی، ص ۲ و ۳.

۲. کارنامه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، دوره ۷، ش ۹ (آذرماه ۱۳۵۳)، ص ۱۵.

۳. گزارش فعالیت سازمان‌های تحت ریاست علیاحضرت شهیدانوی ایران در دهه انقلاب، ص ۱۰۴.

۴. اطلاعات، ش ۱۴۵۸۴، ۱۳۵۳/۹/۲۲، ص ۶.

۵. آرشبو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه کانون در سال ۲۵۲۶ش (تهران، بی‌نا)، ص ۳.

۶. همان، ص ۴ و ۵.

۷. همان، ص ۱۱.

۸. ماهنامه شورای کتاب کودک، س ۱، ش ۶ (اسفندماه ۱۳۴۲)، ص ۱۳ و ۱۴.

۹. همان، ص ۳.

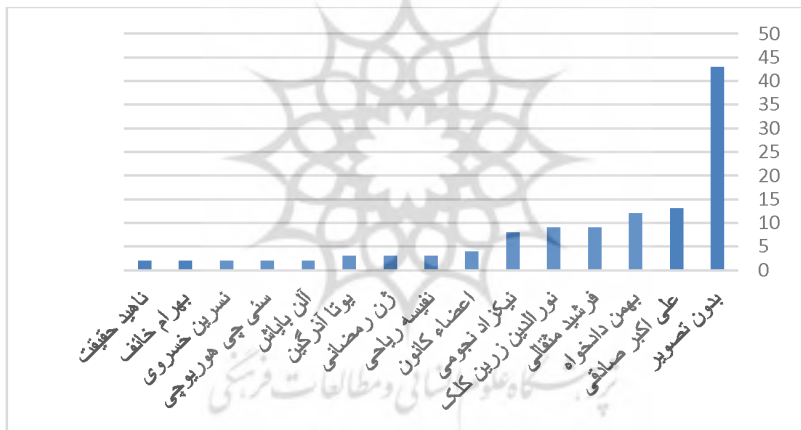

اما در مجموع کتاب‌های کودک موجود چه به لحاظ محتوایی و چه شکلی از کیفیت چندانی برخوردار نبودند و نمی‌توانستند شوق و ذوق مطالعه را در کودکان و نوجوانان برانگیزند. در این شرایط، سازمان انتشارات کانون در اسفندماه ۱۳۴۵ تأسیس شد. هدف از تشکیل این سازمان این بود که «هم نیاز مطالعه‌کننده را برآورد و هم ناشران دیگر را در یافتن بینشی عمیق درخور نیازهای اساسی جامعه امروز یآوری کند.»^۱ انتخاب موضوع و مفاهیم مناسب، زبان، تکنیک نقاشی، صفحه‌آرایی، چاپ و صحافی، قیمت و... برخی از شاخص‌هایی بود که انتشارات کانون به آنها توجه می‌کرد. دعوت از نویسندگانی چون غلامحسین ساعدی، محمود اعتمادزاده (به‌آذین)، سیاوش کسرایی، ثمین باغچه‌بان و نقاشان و طراحان بنامی چون فرشید مثقالی و بهمن دادخواه کتاب‌های کانون را در زمره کتاب‌های پُرخواننده کودکان و نوجوانان قرار داد. کانون علاوه بر کتب تألیفی، با کمک محمد قاضی، لیلی گلستان و دیگر مترجمان رمان‌های مطرح دنیا را هم به فارسی ترجمه می‌کرد.^۲ اینها جزء بهترین نویسندگان و مترجمان و تصویرپردازان بودند.^۳ هدف حکومت از گردآوردن اینها در نهادهایی فرهنگی چون کانون این بود که فعالیت‌های آنها را خنثی و به نفع خود بهره‌برداری کند.^۴ از طرفی فضای نسبتاً آزاد کانون و حمایت فرح و خانم امیرارجمند از این نویسندگان در مقابل سازمان امنیت کشور، به آنها فرصت می‌داد تفکرات و دغدغه‌های خود را در قالب کتاب و دیگر آثار هنری و فرهنگی به کودکان، نوجوانان و حتی بزرگسالان منتقل سازند.^۵ نکته‌ای که باید به آن توجه شود این است که ساواک همواره به نویسندگان و هنرمندان کانون بدبین بود. کسانی که قرار بود به استخدام کانون درآیند بایستی ابتدا مورد تأیید این نهاد امنیتی قرار می‌گرفتند^۶ و چه بسا با استخدام برخی از آنها مخالفت می‌شد.^۷ ساواک بارها فرح پهلوی و خانم امیرارجمند را به بی‌اطلاعی از آنچه در کانون می‌گذرد متهم کرد.^۸ اما مدیر عامل کانون، به‌عنوان ندیمه فرح، در واقع پلی بین حکومت، نهاد امنیت کشور و مخالفین چپ در کانون بود.

در حوزه تألیف محمود مشرف آزاد تهرانی ۷ کتاب، نادر ابراهیمی ۶ کتاب، غلامرضا امامی ۵ کتاب، محمدرضا عدنانی ۴ کتاب، سیروس طاهباز و فریده فرجام ۳ کتاب، و مهرداد بهار، محمدعلی سپانلو، سیاوش کسرایی، کاوه گلستان، نورالدین زرین‌کلک، ناهید حقیقت و جواد مجابی هر یک ۲ کتاب و

۱. آرشیبو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه کانون در سال ۲۵۲۸ش (تهران، بی‌تا)، ص ۹.
۲. کیوتر ارشدی، «همه تلاش‌م این بود که مرغک کانون زنده بماند»، مجله فرهنگی و هنری آنگاه، ش ۲ (بهار ۱۳۹۶)، ص ۸۵.
۳. محمد قاضی، خاطرات یک مترجم (اصفهان: زنده‌رود، ۱۳۷۱)، ص ۴۱۱.
۴. علی اصغر کشانی، فرایند تعامل سینمای ایران و حکومت پهلوی، چاپ اول (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶)، ص ۳۰۵.
۵. علی میرزایی، یک شاخه در سیاهی جنگل: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان از ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷ (تهران: نشر نگاره آفتاب، ۱۳۹۹)، ص ۱۱۴ و ۱۱۵.
۶. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ش بازیابی ۸۴۷۶۵، ص ۳۷ و ۳۹.
۷. همان، ص ۲۳-۲۵.
۸. همان، ص ۲۱۲.

بقیه نویسندگان هر کدام یک کتاب برای کانون نوشتند. از میان مترجمین محمد قاضی با ترجمه ۴ کتاب، منوچهر محمدی شجاع، لیلی گلستان، فروغ سعیدی، محمدرضا زمانی، عطاءالله نوریان، غلامرضا امامی، پوران صلح کل، علی پاک‌بین و احمد خواجه نصیر طوسی هر یک با ترجمه ۲ کتاب و باقی مترجمین هم با ترجمه یک کتاب با کانون همکاری کردند. از بین مصوران هم علی‌اکبر صادقی با ۱۳ کتاب، بهمن دادخواه با ۱۲ کتاب، و فرشید مثقالی و نورالدین زرین‌کلک هر یک با ۹ کتاب از پرکارترین تصویرگران کتاب‌های کانون در این برهه زمانی بودند. «انتشار کتاب‌های خوب با ظاهری زیبا، خوش چاپ و با ترجمه‌ها و ویراستاری‌های سنجیده، طراحی‌ها و نقاشی‌های هنرمندانه و همچنین قیمت ارزان بر عادت‌های کتابخوانی کودکان و نوجوانان و ایجاد شوق و انگیزه خواندن در آنان» تأثیر زیادی گذاشت.^۱ توجه به همین نکات بود که سبب شد انتشارات کانون بارها به‌عنوان انتشارات برتر در حوزه کودک معرفی شود و از سوی فرح پهلوی مورد تقدیر قرار گیرد.^۲

نمودار ۱. فهرست تصویرگران کتاب‌های کانون

تحلیل و بررسی کتاب‌های کانون

به لحاظ رویکردی، انتشارات کانون برای سامان‌بخشی به حوزه کتاب کودکان و نوجوانان چاپ آثار تألیفی نویسندگان ایرانی را بر ترجمه آثار خارجی ترجیح می‌داد. جدول شماره ۱ این مسئله را کاملاً تأیید می‌کند. چنانکه از مجموع ۱۴۶ عنوان کتاب حدود ۹۶ کتاب اثر تألیفی است. به لحاظ فعالیت هم کانون در سال ۱۳۵۶ بیشترین کتاب چاپ اول را منتشر کرد. البته بیشترین کتب ترجمه هم متعلق به این سال

۱. عبدالحسین آذرنگ، آشنایی با چاپ و نشر (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۵)، ص ۱۸۴ و ۱۸۵.

۲. اطلاعات، ش ۱۳۷۰۳، ۱۰/۲۹، ۱۳۵۰/۱، ص ۴.

است و تنها هفت کتاب تألیف نویسندگان ایرانی است. جدول بیانگر آن است که در سال ۱۳۵۷ انتشار کتاب به‌ناگهان افت کرد. این مسئله تا حدی متأثر از شرایط انقلابی کشور بود.

جدول ۱. فهرست کتاب‌های کانون (به تفکیک سال نشر، تعداد، تألیف و ترجمه)

ردیف	سال	تعداد	تألیف	ترجمه
۱	۱۳۴۵	۲	۱	۱
۲	۱۳۴۶	۷	۳	۴
۳	۱۳۴۷	۱۰	۱۰	—
۴	۱۳۴۸	۴	۴	—
۵	۱۳۴۹	۹	۸	۱
۶	۱۳۵۰	۹	۵	۴
۷	۱۳۵۱	۱۲	۸	۴
۸	۱۳۵۲	۱۸	۱۰	۸
۹	۱۳۵۳	۱۴	۷	۷
۱۰	۱۳۵۴	۱۴	۸	۶
۱۱	۱۳۵۵	۱۸	۱۳	۵
۱۲	۱۳۵۶	۲۲	۱۵	۷
۱۳	۱۳۵۷	۷	۴	۳
	جمع	۱۴۶	۹۶	۵۰

در انتخاب متون نیز اصل مهم «سنت‌شکنی و ردّ این تصور که کودکان موجوداتی هستند ناآگاه و باید با نوشتن مطالبی پندآمیز آنها را با اصولی که بزرگتران برای خود وضع کرده‌اند، آشنا ساخت و آنها را به پذیرفتنشان مجبور کرد» در نظر گرفته شد. ضمن اینکه در انتخاب داستان‌ها و مطالب علمی، آگاهی بخشیدن به کودکان و نوجوانان اولویت داشت، زیرا رویکرد مسلط این بود که باید اندیشه آنان را به کار انداخت و تا حد ممکن از ساده‌پسندی دورشان کرد، طوری که به مسائل دنیا دقیق‌تر بنگرند و با تحلیل علمی مسائل آشنا شوند.^۱ همچنانکه اعتقاد بر این بود «ادبیات کودکان ادبیاتی است زنده و جست‌وجوگر که کودکان را به این نکته متوجه می‌کند که هر آنچه دارای ارزش انسانی است پذیرفتنی و دوست‌داشتنی است و این ارزش‌ها را با نیروی آفرینش هنری باید به کامل‌ترین شکل بیان کرد.»^۲

۱. آرشبو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، اولین بروشور معرفی فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ص ۱۶.
 ۲. سیروس طاهباز، «کوشش‌های کانون در زمینه تهیه کتاب و گسترش کتابخوانی کودکان و نوجوانان ایران»، فصلنامه کانون، دوره ۱، ش ۳ و ۴ (۱۳۵۴)، ص ۱۹۱ و ۱۹۲.

اصل تازگی و جالب بودن تمامی موضوعات، حتی مسائل علمی، نیز مدنظر سازمان انتشارات کانون بود. انتخاب موضوع و نحوه باز نمودن آن، تکنیک نقاشی، صفحه‌آرایی، چاپ و صحافی، زبان و قیمت از جمله عواملی بود که دست‌اندرکاران سازمان انتشارات کانون توجه خاصی به آن داشتند.^۱ سبک نویسندگی در عین سادگی بایستی حاوی ارزش هنری و پیام انسانی باشد. ضمن اینکه «مطالب به صورت خشک به کودک عرضه نشود و همچنین آنها را از حوادث جهان و مشکلاتی که وجود دارد مطلع سازد.»^۲

با این دیدگاه، در ماه‌های پایانی سال ۱۳۴۵ انتشارات کانون با نشر کتاب مهمان‌های ناخوانده، نوشته فریده فرجام، فعالیت خود را آغاز کرد. در ادامه نیز کتاب دخترک دریا، نوشته هانس کریستین اندرسون، به ترجمه فرح پهلوی، را چاپ کرد. در همان آغاز کتاب مهمان‌های ناخوانده از سوی شورای کتاب کودک به‌عنوان کتاب برگزیده انتخاب و برنده جایزه سلطنتی شد.^۳

انتشارات کانون به تدریج توانست با جلب همکاری و کمک نویسندگان، شاعران و تصویرگران ایرانی گستره فعالیت خود را بیشتر کند و روز به روز به تولید کمی و کیفی خود بیفزاید. در پایان سال ۱۳۴۶ کتاب‌های بیشتری تولید و عرضه شد. *داستان اتم*، *سرگذشت نفت*، *بعد از زمستان در آبادی ما*، *آفتاب در سیم‌ها*، *جمشیدشاه*، *عمو نوروز و سلامت مایه نشاط است* از جمله این کتاب‌ها بود.^۴ میانگین تیراژ این عناوین ۹ هزار بود و حدود ۹۶۰۰۰ هزار نسخه از آنها چاپ شد. کانون بعد از گذشت یک سال چنان رونق یافت که روزنامه *آیندگان* از آن به‌عنوان «موفقیت بزرگ» نام برد.^۵ در سال سوم تعداد کتاب‌ها به ده عنوان رسید که تیراژ هر یک بین سی تا چهل هزار بود.^۶

بر اثر تلاش‌های کانون، شورای کتاب سه کتاب *قصه طوقی*، *دور از خانه و ماهی سیاه کوچولو* را به‌عنوان بهترین کتاب‌های کودکان در سال ۱۳۴۸ انتخاب کرد. کتاب *قصه طوقی* بعدها به صورت نمایشنامه درآمد و گروه تئاتر کانون در کانادا آن را نمایش داد.^۷ در این سال برای اولین بار سازمان انتشارات در ششمین نمایشگاه بولونی در ایتالیا شرکت کرد و کتاب‌های *ماهی سیاه کوچولو*، اثر صمد بهرنگی با نقاشی فرشید مثقالی، و *گل و بلور خورشید*، اثر فریده فرجام با نقاشی نیکزاد نجومی، برنده

۱. کارنامه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، دوره ۳، ش ۱۲ (اسفند ۱۳۴۹)، ص ۱ و ۲.

۲. محمدهادی محمدی، زهره قاییبی، تاریخ ادبیات کودکان ایران، ادبیات کودکان در روزگار نو (۱۳۴۰-۱۳۵۷)، ج ۸ (تهران: چیستا، ۱۳۹۳)، ص ۱۹۷.

۳. نسرین دخت عماد خراسانی، ادبیات کودکان و نوجوانان در عصر پهلوی (تهران: انتشارات مرکز تحقیقات، ۲۵۳۵)، ص ۵۶؛ اطلاعات، ش ۲۵۵۶، ۱۳۴۷/۱/۲۲، ص ۱۴.

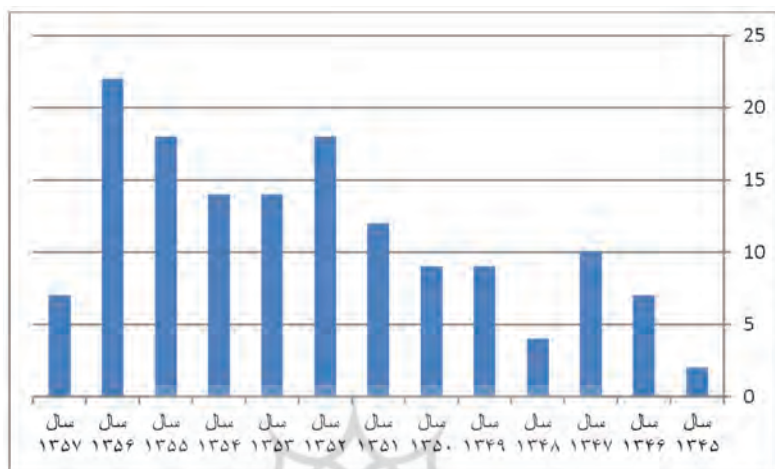
۴. اطلاعات، ش ۱۲۵۱۸، ۱۳۴۵/۱۲/۲، ص ۴.

۵. آیندگان، ش ۵۹، ۱۳۴۶/۱۲/۳۰، ص ۱۵.

۶. فروغ رحیمی، «تاریخچه، ساختار و تشکیلات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، ش ۲، ش ۷ (۱۳۸۷)، ص ۲۰؛ طاهر احمدی، ص ۹۴؛ اطلاعات، ش ۱۲۷۲۰، ۱۳۴۷/۷/۲۹، ص ۴.

۷. کارنامه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، دوره ۱۱، ش ۵ (فروردین ۱۳۵۷)، ص ۱۹.

پلاک طلا شدند.^۱ انتشار کتاب ماهی سیاه کوچولو را شاید بتوان اوج کار واحد انتشارات به شمار آورد.^۲ کسب این موفقیت‌ها در نمایشگاه‌ها و مسابقات بین‌المللی در سال‌های بعد هم ادامه یافت.

نمودار ۲. لیست کتاب‌های کانون به تفکیک سال نشر

در سال ۱۳۵۱ انتشارات کانون طرح انتشار کتاب ارزان و نفیس را اجرا کرد. در این سال تیراژ کتاب‌ها از ده هزار به سی هزار جلد رسید و در مقابل مبلغ آنها از ۶۵ ریال به ۵۰ ریال کاهش یافت. تا پایان سال ۳۹۰۰۰۰ جلد کتاب از سوی کانون منتشر شد.^۳ در این سال‌ها علاوه بر کتب تألیفی جدید، کتاب‌های چاپ مجدد هم رونق داشت. سال ۱۳۵۶ سال پر فعالیتی برای انتشارات کانون بود. سازمان با انتشار ۲۲ کتاب جدید در ۳۲۰ هزار نسخه و ۵۳ عنوان کتاب تجدید چاپ شده با تیراژ ۵۳۰ هزار نسخه به رکورد تازه‌ای دست یافت.^۴ انتشارات کانون طی سیزده سال فعالیت حدود ۱۴۶ عنوان کتاب منتشر کرد که تقریباً یک سوم آن ترجمه بودند.^۵ تأثیر کتاب‌های کانون بر تولیدات سایر ناشران چنان بود که تا مدت‌ها قطع خستی کتاب‌های کودکان به «قطع کانونی» شهرت داشت.^۶ همچنین انتشارات کانون برای معرفی آثار منتشر شده در سطح جهانی با سازمان‌های فرهنگی وارد مرادده شد. در سال ۱۳۴۷ قرارداد ترجمه

۱. همان، دوره ۲، ش ۲ (اردیبهشت ۱۳۴۸)، ص ۳.

۲. اطلاعات، ش ۱۲۶۸۷، ۱۳۴۷/۶/۲۱، ص ۲۲.

۳. کارنامه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، دوره ۵، ش ۱۲ (اسفندماه ۱۳۵۱)، ص ۴.

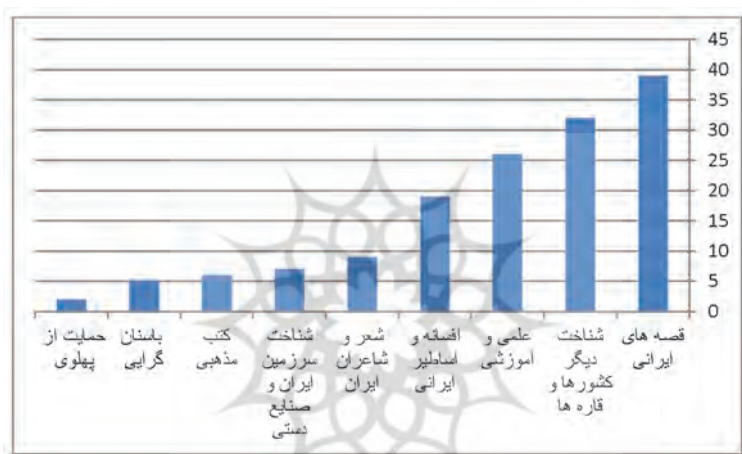
۴. همان، دوره ۱۱، ش ۱ (فروردین ۱۳۵۷)، ص ۳.

۵. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ش بازیابی ۸۴۷۶۵، ص ۱۹۴-۱۹۷.

۶. سعید شریفی، «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۴-۱۳۵۷)»، گفتگو، ش ۹، (۱۳۷۷)، ص ۳۳؛ علی بزرگیان، «غولی که خوابید، روایتی از فراز و فرود کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، اندیشه پویا، س ۳ (۱۳۹۳)، ص ۱۰۳؛ مرجان فولادوند، «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ج ۲، چ ۱ (تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ۱۳۸۵)، ص ۱۳۲۱.

و چاپ پنج کتاب بستور، گل بلور و خورشید، ماهی سیاه کوچولو، عمو نوروز و قصه طوقی با یکی از معروف‌ترین مؤسسات انتشاراتی امریکا منعقد شد. همچنین برای ترجمه کتاب بعد از زمستان در آبادی ما با مؤسسه انتشاراتی امریکایی *Field Enterprises Educational Corporation* قرارداد انتشار بسته شد.^۱

در بین سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۴۹ چهار کتاب عمو نوروز، بابابرفی، آهو و پرنده‌ها و شاعر و آفتاب به عربی ترجمه و منتشر شد. این کار به مناسبت کمک کانون پرورش فکری به بازگشایی کتابخانه کودک در کشور اردن صورت گرفت.^۲ مترجم همه این کتاب‌ها فردی به نام فیاض علیمات بود.

نمودار ۳. فایل موضوعی کتاب‌های کانون

انتشارات کانون شش کتاب مذهبی نیز برای کودکان و نوجوانان منتشر کرد. فرزند زمان خویشتن باش، حقیقت بلندتر از آسمان، مادر پیامبر، آنها زنده‌اند، عبادتی چون تفکر نیست و آتش باش تا برافروزی عنوان این کتاب‌هاست. به لحاظ محتوایی، کتاب آنها زنده‌اند روایت زندگی حضرت زینب (س) است که در قالب داستان و جملاتی ساده روایت شده است. در بخشی از کتاب دربارهٔ خاندان و اجداد ایشان نیز به صورت مستند صحبت شده است.^۳ متن سه سخنرانی ایشان در شهر کوفه، دربار ابن زیاد و یزید صفحات پایانی کتاب را تشکیل می‌دهد.^۴ کتاب با وفات حضرت زینب (س) در سال ۶۶۰ هجری قمری در شام به پایان می‌رسد. در کتاب عبادتی چون تفکر نیست ابتدا در دو صفحه تولد پیامبر (ص)، اجداد ایشان، ایام

۱. آرشیو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سال ۲۵۲۸، ص ۱۲.

۲. کارنامه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، دوره ۱۰، ش ۱ (۱۳۵۶)، ص ۶.

۳. غلامرضا امامی، آنها زنده‌اند، تصویرگر علی اکبر صادقی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۴)، ص ۵.

۴. همان، ص ۱۴-۱۷.

جوانی و رسالت او بیان شده و در ادامه جملاتی از ایشان به زبان ساده و البته قابل فهم برای کودکان آمده است.^۱ در کتاب *مادر پیامبر* حوادث تاریخی در قالب داستان روایت شده است. نویسنده ابتدا خلاصه‌وار گریزی به زندگی زانی چون هاجر، مادر حضرت اسماعیل، بوکائیل، مادر حضرت موسی و مریم مادر حضرت عیسی (ع) و بعد از آن آمنه مادر پیامبر (ص) زده است.^۲ کتاب با فرمایش پیامبر (ص) درباره عظمت و جایگاه مادران به پایان رسیده است.^۳ محتوای سه کتاب دیگر جملات قصار حضرت علی (ع)، سخنان امام جعفر صادق (ع) و سخنان خواجه عبدالله انصاری است. به جز کتاب *مادر پیامبر* که نوشته عایشه بنت‌الشاطی است، نویسنده پنج کتاب دیگر غلامرضا امامی است. تصویرگر همه کتاب‌ها هم علی‌اکبر صادقی است. این کتاب‌ها در سال‌های مختلف و البته همه در دهه ۵۰ چاپ گردید.

سازمان انتشارات در سال ۱۳۴۹ به تهیه و نشر کتاب‌هایی روی آورد که کودکان و نوجوانان را به مسائل و موضوعات ملی و جهانی و تاریخی و علمی آگاه‌تر سازد. رویکرد دیگر سازمان در این سال آگاهی‌بخشی هرچه بیشتر کودکان با فرهنگ کهن ایرانی بود:

با توجه به ارزش‌های اصیل فرهنگ سرزمین ما، [سازمان انتشارات بر آن است] معیارهای فرهنگ این زمانه را جایگزین ارزش‌های کهنه‌پیشین سازد. سازمان انتشارات می‌کوشد تا ادبیات جدید کودکان و نوجوانان را با بهره‌وری از گنجینه‌های سرشار فرهنگ کهن و ملی و جهانی غنی‌تر سازد و آثاری عرضه کند که در عین ظرافت و زیبایی شکل با ارائه محتوای درست غنی و آگاهانه، قالب‌های نادرست فکری و اخلاقی متعارف کودکان را درهم بشکند و دگرگون سازد و زمینه ذهنی آنان را برای رشد اندیشه‌های بیشتر و اخلاق مترقی انسانی آماده سازد.^۴

بدین ترتیب، تهیه و نشر قصه‌های عامیانه و اسطوره‌های ایرانی که تا به حال به دلیل غیر بازاری بودن کمتر مورد توجه بود، در دستور کار قرار گرفت. در ذیل مجموعه اساطیر ایران کتاب‌های *آرش کمانگیر*، *پهلوان پهلوانان*، *گیگمش*، *جمشیدشاه* و *عبدالرزاق پهلوان* چاپ شد. داستان *آرش کمانگیر* روایت روزگار قبل از زمانه آرش است که بسیار سرد و تیره بود، به طوری که مرزها سر و سامان نداشت، برج‌های شهرها ویران و دل‌ها افسرده و همگان چشم‌انتظار یک ناجی بودند. این ناجی کسی جز آرش کمانگیر نبود که با انداختن تیری مرز ایران‌شهر و توران شهر را تعیین کرد.^۵ کتاب *پهلوان پهلوانان* درباره

۱. غلامرضا امامی، *عبادت چون تفکر نیست*، تصویرگر علی‌اکبر صادقی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۲)، ص ۲۴-۵.

۲. عایشه الشاطی، *مادر پیامبر*، ترجمه ب. ابطلحی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۳)، ص ۷-۵.

۳. همان، ص ۲۳.

۴. آرشیو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه سال ۲۵۲۹ش، ص ۲۲.

۵. سیاوش کسری، *آرش کمانگیر*، تصویرگر فرشید مثقالی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۰)، ص ۸-۵.

جوانمردی‌های پهلوانی ایرانی به نام پوریای ولی، ساکن خوارزم، است. در کتاب *عمو نوروز* سنت ایرانی نوروز باستانی به تصویر کشیده شده است.^۱ *گیلگمش* افسانه‌ای در باب پادشاهی است که بر شهر اوروک فرمانروایی می‌کرد. «او هم خدا بود و هم انسان و از این دو بهره‌ها داشت»^۲ و خدایانی چون خدای آفتاب، اشتر الهه عشق و همسری و آنو الهه بزرگ از او حمایت می‌کردند.^۳ *جمشیدشاه* داستان پادشاه مهربانی است که قدرت خود را از هرمزد خدای خدایان دریافت کرده بود. او از سوی خداوند پادشاه همه موجودات و مردم سرزمینش بود.^۴ در زمان او بیماری و مرگ وجود نداشت.^۵ بر روی جلد این کتاب چهره جمشید با تاج شاهی و ریشی بلند و زیبا حک شده است. *عبدالرزاق پهلوان* هم داستان پهلوانی خراسانی است که با قره‌تغش مرد مغولی ستمگر مقابله و اموال او را بین فقرا و نیازمندان تقسیم می‌کند.^۶ او سرانجام در سبزوار بر تخت می‌نشیند و «تا زمانی که زنده بود کاری جز حرمت به ایرانیان و سرکوب کردن مغول‌ها نداشت.»^۷ داستان این کتاب به زمان پادشاهی نوادگان مغول در ایران مربوط می‌شود. در سال ۱۳۵۲ *جمشیدشاه* و *گیلگمش* تجدید چاپ شد و کتاب *هفا ایستوس* برای آشنایی نوجوانان با اساطیر یونانی و ادبیات جهان منتشر گردید.^۸ البته داستان‌ها و افسانه‌های عامیانه ایرانی و سنت‌های ایرانی هم مورد توجه قرار گرفت. کتاب‌های *بستور*، *خورشید خانوم*، *طلسم شهر تاریکی*، *امیر حمزه صاحبقران* و *مهنر نسیم عیار*، *قصه طوقی*، *عمو نوروز*، *مهمان‌های ناخوانده*، *کی از همه پر زورتره*، *گیلان*، *گلاب* تنها نمونه‌ای از این دست کتاب‌هاست. کتاب *گلاب* درباره سنت قدیمی *گلاب‌گیری* در دو منطقه *قصر* و *نیاسر* است و کتاب *گیلان* در قالب خواب کودکانه به معرفی جغرافیای سرزمینی، جاذبه‌های طبیعی و گردشگری، محصولات زراعی و باغی، ماهی‌ها و صنایع دستی این استان می‌پردازد.^۹ همچنین کتاب‌های *رستم و اسفندیار*، *هفت خوان رستم*، *زال و سیمرغ*، *زال و رودابه* و *گردآفرید* براساس داستان‌های شاهنامه منتشر شد. هدف از چاپ این داستان‌ها «آشنا کردن کودکان و نوجوانان ایرانی با یکی از مهم‌ترین منابع فکری انسان‌های دوران پیشین، متن اصلی حماسه جاودان فردوسی» بود. از دیگر اهداف نشر این کتاب‌ها ایستادگی در برابر هجوم فرهنگِ قهرمان‌پروری کاذب بود که اتفاقاً مورد

۱. فریده فرجام، محمود مشرف آزاد تهرانی، *عمو نوروز*، تصویرگر فرشید مثقالی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۴۶)، ص ۲۳-۲۳.

۲. هانبیال الخاص، *گیلگمش*، تصویرگر منوچهر صفرزاده (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۱)، ص ۲.

۳. همان، ص ۴ و ۲۴.

۴. مهرداد بهار، *جمشیدشاه*، تصویرگر فرشید مثقالی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۴۶)، ص ۲.

۵. همان، ص ۶ و ۷.

۶. نادر ابراهیمی، *عبدالرزاق پهلوان*، تصویرگر علی‌اکبر صادقی (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۱)، ص ۳ و ۱۰-۱۲.

۷. همان، ص ۲۳.

۸. آرشیو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه سال ۲۵۳۲ش، ص ۵۲-۵۴.

۹. بهمن دادخواه، *گیلان* (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۴۷)، ص ۱۱-۱۲ و ۲۱.

توجه کودکان و نوجوانان قرار داشت. پیرو گردهمایی منطقه‌ای در کوالا لامپور تصمیم کارشناسان بر این شد که در کشورهای چون ایران و هند که دارای آثار حماسی هستند، توجه و نشر این آثار در اولویت قرار گیرد.^۱ اتفاقاً انتشار این کتاب‌ها با استقبال خوبی روبه‌رو شد. در سال ۱۳۵۱ کتاب‌های پهلوان عبدالرزاق و سیمرغ و زال برای اول بار در نخستین چاپ با ۳۰ هزار جلد و بهای ۲۵ ریال چاپ شدند.^۲

از دیگر حیطه‌هایی که با رویکرد توجه به فرهنگ کهن مورد توجه واقع شد، نشر کتاب‌های نقاشی و رنگ‌آمیزی برای کودکان با هدف آشنا ساختن آنها با تاریخ و فرهنگ ایران بود. هدف از انتشار چنین کتاب‌هایی «آشنا ساختن کودکان با هنر و فرهنگ سرشار این سرزمین و هم پرورش استعداد های خلاقه آنان در زمینه طراحی و رنگ‌آمیزی» بود. اولین کتاب از این سری آثار، کتاب نقاشی تخت جمشید بود که در مقدمه آن درباره شاهان هخامنشی و نحوه ساخت کاخ شاهی توسط هنرمندان و معماران ایرانی به اختصار توضیح داده شده بود. کتاب حاوی نقشی از جمله سر گاو، نبرد شاه با گاو افسانه‌ای، بار دادن داریوش، شکل و شمایل نگهبان پارسی، منصب‌داران مادی و خوارزمی و... بود.^۳ در کتاب نقاشی جانوران در آثار تاریخی ایران هم نقشی از گوزن، شیر کوهی از سنگ، گاو بالدار، جام با نقش شیر بالدار و دیگر جانوران افسانه‌ای طراحی شده بود.^۴

انتشارات کانون همچنین مجموعه‌ای از آثار شاعران کهن ایران با موضوع بهار را تهیه و منتشر کرد. بهار در شعر شاعران ایران، تصویرها، می‌تراود مهتاب، گل اومد بهار اومد و... از جمله این آثار هستند. هدف از انتشار این کتاب‌ها این بود که «کودکان و نوجوانان ما با نمونه‌های ساده و زیبای شعر و ادب سرزمین خود بیشتر آشنا شوند و آن را دوست بدارند.»^۵ کتاب بهار در شعر شاعران ایران حاوی اشعار شاعرانی از قرن چهارم چون فردوسی طوسی تا قرون پنجم، ششم، هفتم، دهم و شاعران معاصر چون نیما یوشیج بود. تصویرها نیز شامل اشعار شاعران گذشته و معاصر بود که با موضوع طبیعت زیبای سرزمین ایران منتشر شد.

همچنین مجموعه جدیدی به نام مجموعه هنر ایران طرح‌ریزی شد، به این صورت که در سال ۱۳۵۲ برای اولین بار کانون کتاب‌هایی درباره هنر قالی‌بافی، منبت‌کاری و خاتم‌کاری نشر داد. قلمکار، قصه گل‌های قالی، گل‌های کاشی، گل‌های پارچه و سفالگری عناوین این کتاب‌ها بودند. هدف از نشر این

۱. رستم و اسفندیار، نقاشی سیروس راد (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۵۳۵)، مقدمه کتاب.

۲. آرشبو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه سال ۲۵۳۱ش، ص ۴۲.

۳. محمدرضا عدنانی، نقاشی تخت‌جمشید، چ ۱ (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۳)، بدون صفحه.

۴. محمدرضا عدنانی، نقاشی جانوران در آثار تاریخی ایران، چ ۲ (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۵۳۶)، تمام صفحات کتاب.

۵. بهار در شعر شاعران ایران، نقاشی بهمن دادخواه، چ ۱ (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۲)، مقدمه کتاب.

مجموعه آشنا کردن کودکان و نوجوانان با هنرهای سنتی ایران بود. در کتاب قلمکار هنر قلمکاری بر روی پارچه با کمک نوشته و عکس آموزش داده شده بود. عکس‌های کتاب کار کاوه گلستان بود که از کارگاه قلمکاری اخوان چیت‌ساز در اصفهان عکاسی کرده بود. این رویه در دیگر کتاب‌های این مجموعه هم به چشم می‌خورد.

کانون در زمینه انتشار آثار علمی به زبان ساده هم فعال بود. *داستان اتم*، *سرگذشت نفت*، *آفتاب در سیم‌ها*، *پول و اقتصاد*، *کتاب ستارگان*، *درباره خون*، *دنیای پنهان کودک*، *تغذیه از الف تا ی*، *پایه‌های دانش*، *بچه چطور به دنیا می‌آید* و... نمونه‌هایی از این کتاب‌ها هستند. کتاب *بچه چطور به دنیا می‌آید* ترجمه لیلی گلستان جنجالی شد.^۱ کتاب تصویری بود و در زیر هر تصویر شرح آن نوشته شده بود. در واقع با عکس‌ها نشان داده می‌شد که گیاهان، حیوان‌ها و انسان‌ها چطور بچه‌دار می‌شوند. برای اولین بار بود که مسائل جنسی به زبان ساده برای کودکان توضیح داده می‌شد. بعد از انتشار کتاب، تلویزیون هم به موضوع این کتاب پرداخت و با برخی از والدین مصاحبه کرد. در سال ۱۳۵۶ پیشنهاد شد این کتاب جزء کتاب درسی مقطع دبستان قرار گیرد و وزارت فرهنگ هم با آن موافقت کرد. اما بعد از پیروزی انقلاب کتاب توقیف و از کتابخانه‌های کانون جمع‌آوری شد.^۲

در سال ۱۳۴۹ کانون علاوه بر تهیه و نشر آثار نویسندگان ایرانی دو اثر خارجی *سرباز*، *کودک*، *دریا* اثر نون ویلیه و *کوه‌های سفید* اثر جام کریستوفر را ترجمه و منتشر کرد.^۳ در حوزه رمان‌های خارجی کتاب‌های *ماجراجوی جوان* از پرتقال، *تیس‌تو سبز انگشتی* و *پسر و رود* از فرانسه، *پولیانا* و *روشنایی کوهستان* از اسپانیا، *هوگو و ژوزفین* و *بابای شب* از سوئد، *فللی* و *آنتون* و *خواهران غریب* از آلمان، *ماجرای باورنکردنی پروفیسور برانشتام* و *برکه آتش* از انگلیس و *مفرغ‌سازان*، *لک‌لک‌ها* بر بام و *میگل* از امریکا به چاپ رسید. البته همه کارها داستان و رمان نبود. در حیطه سرگذشت‌نامه‌نویسی کتاب‌های *توماس ادیسون*، *زندگی و آثار فرانس شوبرت* و *داستان کودکی من* (درباره زندگی چارلی چاپلین) منتشر شد. کتابی هم با نام *نگاهی به آفریقای سیاه* سرزمین *رازها* و *رمزها* در سال ۱۳۵۶ برای معرفی و شناخت این قاره منتشر شد. در حوزه افسانه‌های عامیانه دیگر کشورها *سیروس طاهباز* کتاب *با هم زندگی کنیم* را نوشت.

انتشارات کانون در نشر آثار خود به حمایت از سیاست‌های حکومت پهلوی و نهاد سلطنت نیز توجه

۱. آرشیو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه سال ۲۵۳۰، ص ۲۲.

۲. «روایت لیلی گلستان از کانون»، *مجله فرهنگی و هنری آنگاه*، ش ۲ (۱۳۹۶)، ص ۳۶ و ۳۷.

۳. آرشیو کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، گزارش سالانه سال ۲۵۲۹، ص ۲۲.

داشت. دو کتاب *پیمان* و *پیوند* و *درخت سایه‌گستر* دقیقاً با این هدف تألیف شدند. کتاب *پیمان* و *پیوند* دربارهٔ اصول انقلاب سفید است که در قالب قصه برای کودکان و نوجوانان مطرح شده است.^۱ در این کتاب آمده شاه رئیس مملکت و صاحب‌اختیار است و مردم باید به شاه و خاندان سلطنتی علاقه‌مند باشند؛^۲ شاه با صدور فرمان انقلاب سفید رفاه و آسایش را برای مملکت به ارمغان آورد و کشور را به دروازه‌های بزرگ هدایت کرد.^۳ کتاب در علت نامگذاری انقلاب سفید هم می‌گوید این اقدام شاه تکمیل‌کنندهٔ انقلاب مشروطیت بود و چون کاملاً عقلانی و منطبق بر نیازهای زمان و بدون جنگ عملی گردید انقلاب سفید نامیده شد.^۴

در کتاب *درخت سایه‌گستر*، خاندان پهلوی به سان درختی پربار و مهربان ترسیم و چنین القا شده است که قبل از روی کار آمدن این حکومت سرزمین ایران خراب، وابسته به بیگانه و استبدادی بود.^۵ پیام اصلی کتاب این بود که شاه سایهٔ خداوند است و لذا مهر و عطوفت او در قلوب ملت ایران جای دارد. «در این دفتر از درختی سایه‌گستر سخن می‌گوییم که نه در خاک، بلکه در دل‌های همهٔ مردم ایران ریشه دوانیده و با مهر و همدلی بر این مرز و بوم سایه گسترد؛ درخت پهلوی.»^۶ کتاب روایت زندگی رضاخان است، از تولد او در روستای آلاشت تا به قدرت رسیدن و پادشاهی‌اش.^۷ در این کتاب رضاشاه مردی بلندقامت، سرشار از غیرت و دلیری، باهوش، پرتوان و میهن‌پرست معرفی شده است.^۸ در ادامه هم مختصری از زندگی محمدرضا شاه و انقلاب سفید و اصول شش‌گانه گفته شده است.^۹ به گفتهٔ لیلی امیر ارجمند، مدیر عامل کانون، این دو کتاب با استقبال چندانی روبه‌رو نشد.^{۱۰} در کتاب *کوروش شاه*، اثر حسن پستا، زندگی کوروش هخامنشی از کودکی تا زمان مرگ او بازگو شده است. در این کتاب بر وجود روح خدایی در کالبد شاهان بزرگ ایران تأکید و شاه فردی عدالت‌پرور و سیاستمدار معرفی می‌گردد.^{۱۱}

۱. پیمان و پیوند، چ ۱ (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۵۲۵)، ص ۶، ۷، ۱۰، ۱۲، ۱۴، ۱۶.

۲. همان، ص ۲۴ و ۲۸.

۳. همان، ص ۳۸.

۴. همان، ص ۲۴.

۵. *درخت سایه‌گستر*، علی‌اکبر صادقی (تصویرگر)، چ ۱ (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۵۳۵)، ص ۸.

۶. همان، ص ۶.

۷. همان، ص ۸-۱۰.

۸. همان، ص ۸ و ۱۶.

۹. همان، ص ۱۸ و ۲۰.

۱۰. لیلی امیر ارجمند (امریکا، ۱۳۹۴) قابل دسترسی در آدرس: www.andisheh.tv

۱۱. حسن پستا، *کوروش شاه*، تصویرگر نورالدین زرین‌کلک (تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۶)، ص ۶.

نتیجه‌گیری

سازمان انتشارات کانون در سال ۱۳۴۵ تأسیس شد و شروع به فعالیت کرد. این سازمان در طی سیزده سال فعالیت حدود ۱۴۶ کتاب در موضوعات مختلف و بیشتر در قالب داستانی عرضه کرد. در این سال‌ها کانون به علت بهره‌جستن از بهترین نویسندگان، مترجمان و مصوران کشور و همچنین به لحاظ شکلی و محتوایی گوی سبقت را از دیگر ناشران ربود. کتاب‌های کانون در نمایشگاه‌ها و مسابقات بین‌المللی مورد استقبال قرار گرفت و در حوزه‌های محتوایی و ظاهری جوایز زیادی را از آن خود کرد. برخی از این کتاب‌ها در قالب قرارداد با انتشارات مهم دیگر کشورها به زبان‌های دیگر ترجمه و منتشر شد.

سیاست‌گذاران فرهنگی و حوزه آموزش در این دوره (۱۳۴۵-۱۳۵۷) با اعتقاد به اینکه بهترین زمان برای نهادینه‌سازی دوران طفولیت است، سعی کردند در قالب محتوای کتاب‌ها مفاهیم مورد نظر حکومت را در کتاب‌های درسی و غیردرسی بگنجانند. ارزش نهادن به فرهنگ ایران کهن و باستان، میهن‌پرستی، حمایت از نهاد سلطنت، شاه‌دوستی، معرفی دیگر سرزمین‌ها اعم از اروپا، آفریقا و آسیا و فرهنگ و سنت‌های بومی آنها از جمله مفاهیمی بودند که به اشکال مختلف در کتب درسی و البته مهم‌تر از آن در کتب غیردرسی گنجانده شدند.

با بررسی و تحلیل کتاب‌های کانون معلوم می‌شود که نویسنده بیشتر آنها ایرانی و حدود دو سوم کل کتاب‌ها تألیفی بودند و تنها در حوزه آشنایی کودکان و نوجوانان با دیگر کشورها و زمینه‌های علمی کتاب‌هایی ترجمه شد. توجه به فرهنگ و سنت ایران کهن و باستان در این دوره بسیار مشهود است. البته این مفاهیم به گونه‌های مختلف در کتاب‌ها درج شد. قصه‌های اساطیری، افسانه‌های ایرانی، اشعار شاعران کهن و معاصر، کتب نقاشی و رنگ‌آمیزی، مجموعه هنر و صنایع‌دستی ایران، معرفی و شناساندن جاذبه‌های تفریحی و گردشگری سرزمینی و... تنها بخش‌هایی از این رویکرد است. کانون در این دوره از انتشار کتب مذهبی هم غافل نبود و شش کتاب در این حوزه منتشر کرد که تنها یک کتاب ترجمه است. از دیگر رویکردهای کانون حمایت از نهاد سلطنت و حکومت پهلوی بود. به‌طور مستقیم تنها دو کتاب *پیمان و پیوند* و *درخت سایه‌گستر* در سال ۱۳۵۵ منتشر شد. هرچند بنا به گفته مدیر عامل کانون این آثار چندان مورد توجه قرار نگرفت.

یافته کلی پژوهش حاضر حاکی از آن است که کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان ادبیات کودک را بسیار غنا بخشید و با تولید کتاب در حوزه‌های مختلف توانست کودکان و نوجوانان را به کتاب و کتابخوانی علاقه‌مند سازد. ضمن اینکه مفاهیمی چون شاه‌دوستی، حمایت و طرفداری از نهاد سلطنت، میهن‌پرستی، باستان‌گرایی و دیگر مضامین در قالب کتاب‌های آموزشی گنجانده و در قالب داستان و رمان به مخاطبین آموزش داده شد و در آنها نهادینه‌سازی گردید.

کتابنامه

- آذرنگ، عبدالحسین. *آشنایی با چاپ و نشر*، تهران: سمت، ۱۳۷۵.
- ابراهیمی، نادر. *عبدالرزاق پهلوان*، تصویرگر علی اکبر صادقی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۱.
- اجلالی، پرویز. *سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران*، چ ۱، تهران: نشر آن، ۱۳۷۹.
- احمدی، بتول. *بررسی کتابخانه‌های کودکان و نوجوانان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: گروه کتابداری، دانشگاه تهران، ۱۳۵۱.
- ارشدی، کیوتر. «همه تلاشم این بود که مرغک کانون زنده بماند»، *مجله فرهنگی و هنری آنگاه*، ش ۲، بهار ۱۳۹۶.
- اکبری، محمدعلی. *دولت و فرهنگ در ایران ۱۳۰۴-۱۳۵۷*، چ ۱، تهران: روزنامه ایران، ۱۳۸۲.
- اکبری، محمدعلی و رضا بیگلرلو. «پهلوسیم، ایدئولوژی رسمی دولت محمدرضا پهلوی در دهه‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۰ش»، *گنجینه اسناد*، س ۲۱، ش ۸۴، ۱۳۹۰.
- امامی، غلامرضا. *فرزند زمان خویشتن باش*، تصویرگر علی اکبر صادقی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۱.
- _____ *عبادت‌ی چون تفکر نیست*، تصویرگر علی اکبر صادقی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۲.
- _____ *آنها زنده‌اند*، تصویرگر علی اکبر صادقی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۴.
- امیر ارجمند، لیلی. امریکا، ۱۳۹۴؛ www.andisheh.tv.
- ایمن، لیلی، توران میرهادی و مهدخت دولت‌آبادی. *گذری بر ادبیات کودکان*، تهران: شورای کتاب کودک، ۱۳۵۷.
- بارکر، کریس. *مطالعات فرهنگی*، نظریه و عملکرد، ترجمه نفیسه حمیدی و مهدی فرجی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۷.
- بزرگیان، علی. «غولی که خوابید، روایتی از فراز و فرود کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، *اندیشه پویا*، س ۳، ۱۳۹۳.
- بهار در شعر شاعران ایران. *نقاشی بهمن دادخواه*، چ ۱، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۲.
- بهار، مهرداد. *جمشیدشاه*، تصویرگر فرشید مثقالی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۴۶.
- پستنا، حسن. *کوروش شاه*، تصویرگر نورالدین زرین کلک، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۶.
- پهلوان، چنگیز. «برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران»، *فرهنگ و زندگی*، ش ۱۵، ۱۳۵۳.
- پیمان و پیوند. چ ۱، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۵۳۵.

ترکمان، محمد. یادنامه دکتر یدالله سجایی: اسوه اخلاق و سلوک اجتماعی، تهران: انتشارات قلم، ۱۳۹۳.
حسین لی، رسول. مبانی و اصول سیاست فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران، تهران: نشر آن، ۱۳۷۹.
الخاص، هانیبال. گیلگمش، تصویرگر منوچهر صفرزاده، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۱.

دادخواه، بهمن، گیلان، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۴۷.
درخت سایه گستر. تصویرگر علی اکبر صادقی، چ ۱، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۰۳۵.

رحیمی، فروغ. «تاریخچه، ساختار و تشکیلات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، ماهنامه اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی، س ۲، ش ۷، ۱۳۸۷.
«روایت لیلی گلستان از کانون»، مجله فرهنگی و هنری آنگاه، ش ۲، بهار ۱۳۹۶.
روزنامه آیندگان، ش ۷۹، ۱۳۴۶/۱۲/۳۰.

روزنامه اطلاعات، ش ۱۳۴۷/۷/۱۲۷۱۵، ۲۳، ش ۱۳۴۵/۱۰/۱۲۱۶۴، ۱، ش ۱۳۴۹/۷/۱۳۳۰۳، ش ۱۳۴۵/۳/۱۱۹۸۷، ۷، ش ۱۳۴۵/۳/۱۱۹۸۴، ۳، ش ۱۳۴۵/۳/۱۱۹۸۴، ۳، ش ۱۳۵۳/۹/۱۴۵۸۴، ۲۲، ش ۱۳۵۰/۱۰/۱۳۷۰۳، ۲۹، ش ۱۳۴۷/۱۲/۱۲۵۱۸، ۲، ش ۱۳۴۵/۱۲/۱۲۵۵۶، ۲۲، ش ۱۳۴۷/۱/۲۵۵۶، ۲۲، ش ۱۳۴۷/۷/۲۹، ش ۱۲۶۸۷، ۱۳۴۷/۶/۲۱

زنان دربار به روایت اسناد ساواک (فرح پهلوی). ج ۳، چ ۱، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۹۳.
سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. سند شماره ۴۵۵۱۵-۴۹۷.
سومین کنگره انجمن‌های خانه و مدرسه (دهم تا دوازدهم اسفند ۱۳۳۵). تهران: انجمن ملی اولیا و مربیان ایران، مرکز آسیایی فدراسیون بین‌المللی اولیا و مربیان، بی‌تا.
الشاطی، عایشه. مادر پیامبر، مترجم ب. ابطحی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۳.

شریفی، سعید. «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۴-۱۳۵۷)»، گفتگو، ش ۹، ۱۳۷۷.
صدیق، عیسی. تاریخ فرهنگ ایران، ج ۲، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
طاہباز، سیروس. «کوشش‌های کانون در زمینه تهیه کتاب و گسترش کتابخوانی کودکان و نوجوانان ایران»، فصلنامه کانون، دوره ۱، ش ۳ و ۴، ۱۳۵۴.

طاہر احمدی، محمود. «از شورای کتاب کودک تا کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۱-۱۳۵۷)»، گنجینه اسناد، ش ۵۱ و ۵۲، ۱۳۸۲.

طوفانی اصل، وحید. «مقایسه کمی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در دوره‌های ۱۳۴۵-۱۳۵۷ و ۱۳۵۸-۱۳۶۷»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، اردیبهشت ۱۳۶۹.
عدنانی، محمدرضا. نقاشی تخت جمشید، چ ۱، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۳.

_____ نقش‌های جانوران در آثار تاریخی ایران، چ ۲، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۲۵۳۶.

عماد خراسانی، نسربین دخت. ادبیات کودکان و نوجوانان در عصر پهلوی، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات، ۲۵۳۵. فاضلی، نعمت‌الله. مردم‌نگاری آموزشی، چند مطالعه مردم‌نگارانه در زمینه آموزش و پرورش امروز ایران، نشر علم، ۱۳۹۰.

_____ تاریخ فرهنگی ایران مدرن، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۳. فرجام، فریده و محمود مشرف آزاد تهرانی. عمونوروز، تصویرگر فرشید مثقالی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۴۶.

فرهنگ‌سستیزی در دوره رضاشاه (اسناد منتشر نشده سازمان پرورش افکار ۱۳۱۷-۱۳۲۰). به کوشش محمود دلفانی، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۵.

فرهنگی، علی اکبر. «نظری به فرهنگ»، نامه فرهنگ، ش ۳۰، ۱۳۷۷. فولادوند، مرجان. «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»، در دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ج ۲، چ ۱، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۵.

قاضی، محمد. خاطرات یک مترجم، اصفهان: زنده‌رود، ۱۳۷۱. کابینه حسنعلی منصور به روایت اسناد ساواک. ج ۳، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، ۱۳۸۴. کارنامه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. دوره ۷، ش ۹، آذرماه ۱۳۵۳؛ دوره ۱۱، ش ۵، فروردین ۱۳۵۷؛ دوره ۲، ش ۱۴، اردیبهشت ۱۳۴۸؛ دوره ۵، ش ۱۲، اسفندماه ۱۳۵۱؛ دوره ۱۱، ش ۱، فروردین ۱۳۵۷؛ دوره ۳، ش ۱۲، اسفندماه ۱۳۴۹؛ دوره ۳، ش ۱۲، اسفند ۱۳۴۹؛ دوره ۱۰، ش ۱، ۱۳۵۶.

کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. «اولین بروشور معرفی فعالیت‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان». کدیور، منصور. «تحلیل محتوای کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در دو مرحله پیش و پس از انقلاب اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مجتمع دانشگاهی هنر، ۱۳۶۱-۱۳۶۲. کسرای، سیاوش. آرش کمانگیر، تصویرگر فرشید مثقالی، تهران: سازمان انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۵۰.

کشانی، علی اصغر. فرایند تعامل سینمای ایران و حکومت پهلوی، چ ۱، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶. گزارش سالانه کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. سال‌های ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۶. گزارش فعالیت سازمان‌های تحت ریاست علیاحضرت شهبانوی ایران در دهه انقلاب، بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا. ماهنامه شورای کتاب کودک، س اول، ش ۶، اسفندماه ۱۳۴۲.

مجموعه قوانین بیست و یکمین دوره قانونگذاری مجلس شورای ملی، ج ۲، تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی، بی‌تا. مجموعه مصوبات مجلس شورای ملی در چهار دوره تقنینیه، بی‌جا: مطبعه مجلس، بی‌تا. محمدی، محمدهادی و زهره قایینی. تاریخ ادبیات کودکان ایران، ادبیات کودکان در روزگار نو (۱۳۴۰-۱۳۵۷)، ج ۸، تهران: چیستا، ۱۳۹۳.

محمدی، مریم. «بررسی نقش حیوانات در داستان‌های فارسی کودکان منتشره کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۵-۱۳۷۸)»، پایان‌نامه فوق لیسانس دانشگاه آزاد اسلامی (واحد شمال)، تابستان ۱۳۷۹. مرکز اسناد انقلاب اسلامی. شماره بازیابی ۸۴۷۶۵، ص ۳۷، ۳۹، ۲۳-۲۵، ۱۹۴-۱۹۷، ۲۱۲، ۲۶۳ و ۲۶۴. مشروح مذاکرات مجلس ملی، دوره ۲۱، جلسه ۲۱۶، ۱۳۴۴/۹/۲.

مشروح مذاکرات مجلس ملی، دوره ۲۲، جلسه ۲۰، ۱۳۴۶/۱۰/۵.

میرزایی، علی. یک شاخه در سیاهی جنگل: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان از ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۷، تهران: نشر نگاره آفتاب، ۱۳۹۹.

میرهادی، توران. «مراکز و مؤسسات ایرانی»، راهنمای کودک، س ۱۴، ش ۵ و ۶، ۱۳۵۰.

نقیسی، رسول. «آموزش و فرهنگ سیاسی»، مترجم اصغر صارمی شهاب، ایران فردا، ش ۳۰، ۱۳۷۵.

